

УДК 159.9.07

<https://doi.org/10.31891/PT-2022-1-4>

Роман ПОПЕЛЮШКО

<https://orcid.org/0000-0002-1227-1292>

Державний університет інфраструктури та технологій

Вікторія СКОРОПАД

Державний університет інфраструктури та технологій

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМООЦІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

При всьому різноманітті форм навчання та педагогічних закладів, що виникають в сучасній Україні, основними як і раніше залишаються завдання навчання та виховання дітей та контроль за цими процесами. У контексті ідей особистісно-орієнтованої сфери освіти проблема оцінювання в навчально-виховному процесі набуває нових форм і змісту. Значне поширення феномену оцінки в навчально-виховному процесі школи є причиною того, що оцінювання вчителем результатів навчальної діяльності учнів і самооцінювання виділилося в останні роки в самостійний напрям.

Відповідно до теорії навчальної діяльності, оціночна діяльність породжує потребу учня чи вчителя отримати інформацію про те, чи відповідає якість знань та вмінь учнів з предмету вимогам програми. Метою оціночної діяльності є контроль успішності учнів та формування у них адекватної самооцінки.

Предметом оціночної діяльності, що збігається з предметом навчально-пізнавальної діяльності, є система знань і вмінь учня. Підсумком акту оцінювання вчителем результатів навчальної діяльності школяра є оцінка, яка в залежності від рівня і способу відображень відносин може виражатися знаком та інтенсивністю емоційного переживання, оціночним судженням, відміткою.

Ключові слова: самооцінка, психологічні детермінанти, знання, вміння учня.

Roman POPELIUSHKO, Viktoriia SKOROPAD

State University of Infrastructure and Technology

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SELF-ASSESSMENT OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS

With all the variety of forms of education and pedagogical institutions emerging in modern Ukraine, the main tasks of teaching and raising children and control over these processes remain as before. In the context of the ideas of the person-oriented sphere of education, the problem of assessment in the educational process acquires new forms and content. The significant spread of the phenomenon of evaluation in the educational process of the school is the reason why the teacher's evaluation of the results of the students' educational activities and self-evaluation has been separated into an independent direction in recent years.

According to the theory of educational activity, evaluation activity generates

the need of a student or teacher to obtain information about whether the quality of knowledge and skills of students in the subject meets the requirements of the program. The purpose of assessment activities is to control the success of students and to form their adequate self-esteem.

The subject of the evaluation activity, which coincides with the subject of educational and cognitive activity, is the student's system of knowledge and skills. The result of the act of evaluation by the teacher of the results of the student's educational activity is an evaluation, which, depending on the level and method of reflection of relations, can be expressed by the sign and intensity of emotional experience, an evaluative judgment, a mark.

Key words: self-esteem, psychological determinants, knowledge, student's ability.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

При всьому різноманітті форм навчання та педагогічних закладів, що виникають в сучасній Україні, основними як і раніше залишаються завдання навчання та виховання дітей та контроль за цими процесами. У контексті ідей особистісно-орієнтованої сфери освіти проблема оцінювання в навчально-виховному процесі набуває нових форм і змісту. Значне поширення феномену оцінки в навчально-виховному процесі школи є причиною того, що оцінювання вчителем результатів навчальної діяльності учнів і самооцінювання виділилося в останні роки в самостійний напрям.

Відповідно до теорії навчальної діяльності, оціночна діяльність породжує потребу учня чи вчителя отримати інформацію про те, чи відповідає якість знань та вмінь учнів з предмету вимогам програми. Метою оціночної діяльності є контроль успішності учнів та формування у них адекватної самооцінки. Як зауважувала А. І. Ліпкіна [6], у того, хто навчається в навчально-виховному процесі формується установка на оцінку своїх можливостей - одної з основних компонентів самооцінки.

Предметом оціночної діяльності, що збігається з предметом навчально-пізнавальної діяльності, є система знань і вмінь учня. Підсумком акту оцінювання вчителем результатів навчальної діяльності школяра є оцінка, яка в залежності від рівня і способу відображень відносин може виражатися знаком та інтенсивністю емоційного переживання, оціночним судженням, відміткою.

Разом з тим не можна не відзначити нерозробленість концептуальних положень, що визначають сутність педагогічної оцінки, структуру і механізми оціночних актів. Так, в пропонувані визначеннях оцінювання виступає і як процес [4], і як дія [6], і як діяльність [7], і як сукупність соціальних умінь [10], і як функція [14].

Але, на тлі великої кількості досліджень оціночної діяльності вчителів, питання про роль відміток як різновиду фіксованих оцінок навчальної діяльності учнів мало привертало увагу дослідників, особливо з психологічних позицій, не дивлячись на те, що в числі гострих проблем, що постають перед школою і які повинні бути вирішені для подальшого просування вперед, виникають і такі, які носять психологічний характер. Перш за все, це психологічні труднощі, які відчують школярі у процесі навчання. З одного боку труднощі навчальної роботи учня залежить від особливостей навчального матеріалу, з іншого - від індивідуальних і вікових особливостей дитини.

Формулювання цілей статті

Актуальна ця тема ще й тим, що боротьба за підвищення якості навчання та засвоєння знань продовжує залишатися актуальним завданням і на сьогоднішній день. Для встановлення причин неуспішності, обумовлених особливостями особистості учня, необхідно виявити, від якого комплексу властивостей особистості залежить головним чином неуспіх у навчанні. Незважаючи на різноманіття цих властивостей, все ж вдається виділити деякі типові їх поєднання, які найбільшою мірою впливають на успішність навчання в молодшому шкільному віці.

Тому, проблема виникнення та розвитку самооцінки є однією з центральних проблем становлення особистості дитини.

Виклад основного матеріалу

Самооцінка - це необхідний компонент розвитку самосвідомості, тобто усвідомлення людиною самого себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів і цілей своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і самого себе. Самооцінка у радянській та вітчизняній психології вивчалася у зв'язку з проблемою розвитку та формування самосвідомості. Ці дослідження сконцентровані навколо двох груп питань. З одного боку, в загальнотеоретичному і методологічному аспектах проаналізовано питання про становлення самосвідомості в контексті більш загальної проблеми розвитку особистості. З даного питання можна виділити роботи таких психологів та педагогів як: Б. Г. Ананьев [2], О. М. Леонтьев [9], С. С. Рубінштейн [6], М. Н. Скаткін [10].

В іншій групі досліджень розглядаються більш спеціальні питання, перш за все пов'язані з особливостями самооцінок, їх взаємозв'язком з оцінками оточуючих. Можна виділити публікації

Ю. А. Бабаян [8], А. І. Ліпкіной [6], Е. І. Савонько [11], Н. А. Тимченко [4].

Л. С. Виготський припускав, що саме в семирічному віці починає складатися самооцінка - узагальнене тобто стійке, позаситуативне і, разом з тим, диференційоване ставлення дитини до себе. Самооцінка опосередковує ставлення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Ця найважливіша особистісна інстанція, що дозволяє контролювати власну діяльність з точки зору нормативних критеріїв, будувати свою цілісну поведінку відповідно до соціальних норм [3].

Р. Бернс [12], аналізуючи велике число досліджень американських авторів, зазначає, що на межі дошкільного і молодшого шкільного віку відбувається якісний стрибок у розвитку самооцінки. Однак розширене тлумачення цього поняття позбавляє висновки конкретності, не дозволяє досить охарактеризувати зміни, що відбуваються.

Досить очевидно, що оцінка себе не існує ізольовано від уявлення про самі оцінювані якості. Тому, самооцінку слід розглядати в аспекті загального уявлення про себе. Згідно з наявними в науці даними до складу змістовних уявлень суб'єкта про те, який він, не входять ціннісно-нейтральні якості, позбавлені для суб'єкта особистісного сенсу. Ці якості наділяються суб'єктом високої позитивної або негативної цінністю.

Проведене Д.Б. Ельконіним та його групою експериментальне дослідження спиралося на наступні гіпотези:

- ранній «образ Я» з'являється в зв'язку з «кризою семи років» оскільки до цього віку визрівають когнітивні передумови для його формування. Саме в цьому віці дитина відходить від безпосереднього «злитого» відчуття себе. Її відносини з самою собою опосередковуються;

- ранній «образ Я» носить скоріше характер що «передбачає», ніж констатуючий та найімовірніше ціннісно-заданий, ніж пізнавальний характер [2].

Протягом навчального року у дітей відбувається формування самооцінки. Певна ситуативна самооцінка, не пов'язана із змістовним уявленням про себе, з'являється раніше, ніж «Я-концепція». Однак, самооцінка стає значно стійкішою і позаситуативною саме тоді, коли вона пов'язується з «Я-концепцією», при цьому змістовні розбіжності між ними не виявляються. Під час навчального року «образ Я» збільшується в два рази.

Молодшому школяреві в навчальній діяльності необхідно вміння ставити цілі і контролювати свою поведінку, керувати собою. Щоб керувати собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. Процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки. Молодші школярі можуть здійснювати самоконтроль тільки під керівництвом дорослого і за участю однолітків. Уявлення про себе, основа самооцінки молодших школярів. Самосвідомість дитини відбувається в навчальній діяльності.

Неоднозначними є і критерії самооцінки. Особистість оцінює себе двома шляхами:

- шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності;

- шляхом порівняння себе з іншими людьми [13].

Чим вище рівень домагань, тим важче їх задовольнити. Успіхи і невдачі в, будь-якої діяльності істотно впливають на оцінку особистістю своїх здібностей в певному виді діяльності: невдачі, як правило, знижують домагання, а успіх підвищує їх. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, особистість свідомо чи несвідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, а й всю соціальну ситуацію в цілому. На загальну самооцінку особистості сильно впливають також її індивідуальні особливості і те, наскільки важливо для неї оцінювана якість чи діяльність. Приватних самооцінок нескінченно багато. Судити по них про людину, не знаючи системи її особистих цінностей, того, які саме якості чи сфери діяльності є для неї основними, неможливо [1].

Вивчення ролі самооцінки в пізнавальній діяльності виявило, що особливе значення дитина надає своїм інтелектуальним можливостям, оцінка цих можливостей іншими її завжди дуже турбує.

Діти, що мають адекватну самооцінку, активні, спритні, бадьорі, з цікавістю і самостійно шукають свої помилки в своїх роботах, вибирають завдання, відповідні своїм можливостям. Після успіху у вирішенні завдання вибирають такі ж або більш важкі. Після невдачі перевіряють себе або беруть завдання менш важкі.

Діти з високою адекватною самооцінкою відрізняються активністю, прагненням до досягнення успіху в навчальній діяльності. Їх характеризує максимальна самостійність. Вони впевнені в тому, що власними зусиллями зможуть досягти успіху в навчальній діяльності. Це ґрунтується на правильній самооцінці своїх можливостей і здібностей. Неадекватна занижена самооцінка у молодших школярів проявляється яскраво в їх поведінці і рисах особистості. Діти вибирають легкі завдання. Вони, як би бережуть свій успіх, бояться його втратити

і в силу цього в чомусь бояться самої навчальної діяльності. Нормальному розвитку дітей із заниженою самооінкою, заважає їх підвищена самокритичність, невпевненість у собі. Вони очікують тільки невдач. Ці діти дуже чутливі до схвалення, до всього того, що підвищило б їх самооінку.

Діти з завищеною самооінкою переоцінюють свої можливості, результати навчальної діяльності, особистісні якості. Вони вибирають завдання, які їм не під силу. Після неуспіху продовжують наполягати на своєму чи одразу перемикаються на найлегше завдання, вмотивовані мотивом престижності [4].

Стійка самооінка молодшого школяра формує його рівень домагань. При цьому у молодшого школяра виникає потреба зберегти як самооінку, так і заснований на ній рівень домагань.

Знати самооінку людини дуже важливо для встановлення відносин з нею, для нормального спілкування, в яке люди, як соціальні істоти, неминуче включаються. Особливо важливо враховувати самооінку дитини. Як і все в ній, вона ще тільки формується і тому в більшій мірі, ніж у дорослого, піддається впливу та зміні.

Засвоюючи в процесі навчання і виховання певні норми і цінності, молодший школяр починає під впливом оціночних суджень інших (вчителів, однолітків) ставитися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як особистості. З віком він все з більшою визначеністю розрізняє свої дійсні досягнення і те, чого він міг би досягти, володіючи певними особистісними якостями. Так в учня у навчально-виховному процесі формується установка на оцінку своїх можливостей - один з основних компонентів самооінки [5].

У самооінці відбиваються уявлення дитини як про вже досягнуте, так і про те, до чого вона прагне, проект її майбутнього - нехай ще недосконалий, але грає величезну роль в саморегуляції її поведінки в цілому і навчальної діяльності зокрема.

У самооінці відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших, і її зростаюча власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей.

Відомо, що діти по-різному відносяться до своїх помилок. Одні, виконавши завдання, ретельно його перевіряють, інші відразу віддають вчителю, треті подовгу затримують роботу, особливо якщо вона контрольна, боячись випустити її з рук. На зауваження вчителя; «У твоїй роботі є помилка» - учні реагують неоднаково. Одні просять не вказувати, де помилка, а дати їм можливість самим знайти її і виправити. Інші з тривогою, блідніючи чи червоніючи, запитують; «А

яка, де?»), та беззастережно погоджуючись з учителем, покійрно приймають його допомогу. Треті, тут же намагаються виправдатися посилаючись на обставини.

Ставлення до допущених помилок, до власних промахів, недоліків не тільки в навчанні, але і в поведінці - найважливіший показник самооцінки особистості.

Найбільш природно, як уже зазначалося, реагують на помилки в своїх роботах діти з адекватною самооцінкою. Вони зазвичай навіть з цікавістю самостійно шукають помилку: «Цікаво, в чому помилка? Яка?». Діти зі зниженою самооцінкою, якщо їм запропонувати самим знайти свою помилку, зазвичай мовчки перечитують роботу кілька разів, нічого в ній не змінюючи. Нерідко вони відразу опускають руки і відмовляються перевіряти себе, мотивуючи тим, що все одно нічого не побачать. Доброзичливе ставлення вчителя, заохочення слугує істотним стимулом, що підтримує їх діяльність. Заохочувані вчителем, вони поступово включаються в роботу і нерідко самі знаходять помилку.

Як вже говорилося, в самооцінці дитини відбивається не тільки її ставлення до досягнутого, а й те, яким вона хотіла би бути, її прагнення, надії. Самооцінка тісно пов'язана з тим, на що людина претендує [12].

Самооцінка дитини виявляється не тільки в тому, як вона оцінює себе, але і в тому, як вона ставиться до досягнень інших. Зі спостережень відомо, що діти з завищеною самооцінкою не обов'язково розхвалюють себе, але зате вони охоче нівелюють все, що роблять інші. Учні зі зниженою самооцінкою, навпаки, схильні переоцінювати досягнення товаришів.

Діти, які не критичні до себе, часто дуже критичні до інших. Якщо маленькому школяру (першокласнику, другокласнику), який зазвичай отримує гарні «позначки» і високо оцінює себе, дати на оцінку його власну роботу і таку ж за якістю роботу, виконану іншим, то собі він поставить «добре» або «відмінно» а в роботі іншого знайде масу недоліків.

Дитина не народжується на світ з якимось ставленням до себе. Як і всі інші особливості особистості, її самооцінка складається в процесі виховання, в якому основна роль належить сім'ї та школі. Діти з високою самооцінкою відрізнялися активністю, прагненням до досягнення успіху як у навчанні та суспільній роботі, так і в іграх. Зовсім по-іншому поведуться діти з низькою самооцінкою. Їх основна особливість - невпевненість в собі. У всіх своїх починаннях і справах вони очікують тільки неуспіх.

Виявилося, що немає ніякого зв'язку між самооцінкою дитини і матеріальною забезпеченістю сім'ї. Зате міцність сім'ї виявилася дуже важливим чинником; в сім'ях що розпалися частіше зустрічалися діти зі зниженою самооцінкою.

Не виявилося зв'язку між самооцінкою дитини і кількістю часу, який батьки проводять разом з нею. Найголовніше - не стільки, а як спілкуються батьки з дитиною. Важливо дбайливе, шанобливе ставлення батьків до особистості дитини, їх інтерес до життя сина чи доньки, розуміння характеру, смаків, знання друзів. У сім'ях, де виховувалися діти з високою самооцінкою, батьки, як правило, залучали дітей до обговорення різних сімейних проблем і планів. До думки дитини уважно прислухалися і ставилися до неї з повагою і тоді, коли вона розходилася з батьківською [11].

Зовсім інша картина відкрилася в сім'ях, де проживала більшість дітей із зниженою самооцінкою. Батьки цих учнів не змогли скільки-небудь змістовно охарактеризувати свою дитину. Ці батьки включаються в життя своїх дітей тільки тоді, коли вони створюють для них певні труднощі; найчастіше поштовхом до втручання служить виклик батьків в школу.

Не існує практично такої дії, яку міг би зробити вчитель, не побоюючись, що дитина із заниженою самооцінкою не дасть йому негативної інтерпретації. Неважливо, наскільки позитивним буде виглядати ця дія в очах інших дітей, наскільки сам вчитель буде вкладати в неї ширі благі наміри - дитина може відреагувати негативно в будь-якому випадку. Ось чому так важливо, щоб у дитини з раннього дитинства формувалося позитивне уявлення про себе [2].

Розвиток самосвідомості у дитини в молодшому шкільному віці проявляється в тому, що у дітей поступово зростає критичність, вимогливість до себе. Першокласники переважно позитивно оцінюють свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язують тільки з об'єктивними обставинами, другокласники і третьокласники відносяться до себе вже більш критично, оцінюючи не тільки успіхи, але і свої невдачі в навчанні. У молодшому шкільному віці відбувається перехід від конкретно-ситуативної самооцінки (оцінки своїх дій, вчинків) до більш узагальненої, зростає і самостійність самооцінки. Якщо самооцінка першокласника майже повністю залежить від оцінок і поведінки дорослих, то учні 2-х і 3-х класів оцінюють свої досягнення більш самостійно, піддаючи критичній оцінці і оціночну діяльність самого вчителя. Стаючи самостійною і стійкою, самооцінка починає виконувати функцію мотиву діяльності молодшого школяра.

Також необхідно пам'ятати, що оцінюючи знання вчитель одночасно оцінює особистість, її можливості і місце серед інших. Саме так сприймаються оцінки дітьми. Орієнтуюся на оцінки вчителя, діти самі ранжують себе і своїх товаришів як відмінників, середніх, слабких, старанних або нестаранних тощо. Можна виділити 3 групи дітей за ступенем сформованості у них уявлень про себе:

- 1-а група учнів характеризується тим, що в навчальній діяльності ці діти більше орієнтуються на знання про себе, ніж на оцінку дорослих і швидко набувають навички самоконтролю;

- 2-а група учнів характеризується тим, що уявлення її членів про себе неадекватні і нестійкі. У них немає достатнього вміння виділяти суттєві якості в себе, аналізувати свої вчинки. Лише в деяких ситуаціях діти цієї групи можуть оцінювати себе адекватно. Такі діти вимагають особливого керівництва по формуванню навичок самоконтролю;

- для дітей 3-ї групи характерно те, що їх уявлення про себе містять характеристики, дані їм іншими, особливо дорослими. У них немає прагнення зазирнути в свій внутрішній світ, їх уявлення про себе нестійкі, самооцінка неадекватна. Недостатні знання самих себе приводять цих дітей до невміння орієнтуватися в навчальній діяльності враховуючи свої об'єктивні можливості і сили [2].

Педагогічна практика показує, що деякі вчителі не завжди усвідомлюють роль своїх оцінних суджень у формуванні самооцінки молодших школярів - одного з найважливіших засобів впливу на розвиток особистості, тому вдосконалення оцінної діяльності вчителя, вивчення її механізмів є одним з резервів підвищення ефективності виховної роботи, підвищення громадської активності юних громадян.

Оціночна діяльність вчителя зазвичай здійснюється у формі відміток в журналі і у вербальній формі. Між цими двома формами оцінок є велика різниця. Оцінка, яку вчитель ставить в журнал, є офіційним документом. Тому вчитель ставить її на основі спеціально розроблених критеріїв і вимог суспільства. До вербальним ж оціночних суджень вчителя суспільство висуває лише загальні, принципіві вимоги, не контрольовані суворими показниками, - вони повинні відповідати гуманістичним тенденціям загальної освіти, сприяти розвитку учнів. Тому вербальна оцінка не менше відповідальна для вчителя, ніж оцінка в журналі. Вона дозволяє педагогу враховувати ситуацію, що склалася, підкреслювати старанність учнів, яким важко дається навчання, і навпаки, висловлювати осуд здатних, але ледачих з них [10].

Як правило, самооінка молодшим школярем своєї навчальної діяльності орієнтована на оцінки, виставлені в журнал, оскільки вони є підставою для соціального контролю і санкцій. Однак вербальна оцінка може грати домінуючу роль у формуванні самооінки учня, якщо педагог вміє правильно нею скористатися. Це пов'язано із тим, що вона більш лабільна, емоційно забарвлена, а отже, більш зрозуміла для розуму і серця молодшого школяра.

Зі вступом до школи в житті дитини починається нова смуга, провідною формою її діяльності стає навчальна діяльність з її особливим режимом, особливими вимогами до її нервово-психічної організації і особистісним якостям. Результати цієї діяльності оцінюються особливими балами чи відмітками.

Тепер вже саме це визначає її обличчя і місце серед інших людей. Успіхи і невдачі в навчанні, оцінка вчителем результатів її навчальної праці починають визначати і ставлення дитини до самої себе, тобто її самооінку. Психологи і педагоги спеціально вивчають вплив, як оцінки вчителя впливають на дитину [1; 3; 12]. Результати цих досліджень виявили, що краще за всіх впоралися із завданням ті діти, яких вчитель підбадьорював. Набагато гірше виконали завдання ті учні, яким вчитель псував настрої своїми зауваженнями. Абсолютно несподіваним виявилось те, що найнижчі результати вийшли не у тих, кому вчителя робили різкі зауваження, а у дітей, яких вони взагалі не помічали, ніяк не оцінювали.

Цей досвід дуже переконливо показав, що людина, яка працює, потребує певного ставлення до того, що вона робить, відчуває потребу в тому, щоб результати її праці оцінювалися. Найбільше вона потребує схвалення, в позитивній оцінці. Її дуже засмучує негативна оцінка. Але зовсім виводить з ладу, пригнічує і паралізує бажання працювати, байдужість, коли її праця ігнорується, не помічається, тому знати самооінку дитини дуже важливо для встановлення відносин з нею, для адекватного спілкування. Особливо важливо враховувати самооінку дитини, тому що вона ще формується і тому в більшій мірі, ніж у дорослого, піддається впливу, зміні.

Засвоюючи в процесі навчання і виховання певні норми і цінності, молодший школяр починає під впливом оціночних суджень інших відноситися певним чином як до реальних результатів своєї навчальної діяльності, так і до самого себе як до особистості. Так в учня у навчально-виховному процесі формується установка на оцінку своїх можливостей - один з основних компонентів самооінки, в якій відбивається те, що дитина дізнається про інших, і її зростаюча власна

активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистісних якостей.

На практиці, організовуючи навчально-виховну роботу вчитель, зазвичай, співвідносить досягнені дітьми результати з їх розумовими здібностями і ставленням до навчання, не беручи до уваги самооцінку дитини, її власні уявлення про свої здібності. Тим часом, від цих уявлень залежить більша або менша впевненість у своїх силах, відношення до помилок і ряд інших моментів навчальної діяльності.

Культивуванню цієї низької самооцінки у невстигаючих сприяють ще більш низькі, ніж оцінки вчителя, самооцінки однокласників, які переносять неуспіхи відстаючих дітей у навчанні на всі інші сфери їх діяльності. Вже в 2-му класі у відмінно успішних дітей формується завищена самооцінка, зневажливе ставлення до всіх тих, хто не «відмінник». У навчальній діяльності учнів, є значна з класу в клас зростаюча диспропорція між обсягом і складністю навчальної інформації, яку їм слід засвоїти, і тими способами, які їм для цієї мети даються.

Обсяг і складність цієї інформації все більше і більше перевищують ті способи і прийоми, які учням даються для її засвоєння. Труднощі які вони відчують внаслідок неволодіння раціональними способами засвоєння знижують їх інтерес до навчального предмету і суб'єктивно переживаються ними як певні «не допрацювання» пов'язані з власною неорганізованістю. Учні схильний вважати, що вони можуть добре вчитися, але не дуже цього хочуть, що в них є для цього всі інтелектуальні можливості, але не вистачає характерологічних чи вольових якостей [7].

Співвіднесення власної оцінки своєї навчальної діяльності з оцінкою, яку ця діяльність отримує у інших, вміння враховувати точку зору інших, виникнення цього двостороннього підходу істотна віха на шляху формування у учнів критичної самооцінки досягнутих результатів навчальної діяльності. Важлива не тільки адекватна оцінка вчителем самого по собі об'єктивного результату навчальної діяльності, а й врахування того, що бачить і цінує в цьому результаті сам учень [5].

Організовуючи навчально-виховну роботи, вчитель зазвичай співвідносить досягнуті дітьми результати з їх розумовими здібностями і ставленням до навчання, не беручи до уваги самооцінку дитини, її власні уявлення про свої здібності, свою особистість і про рівень реалізації цих можливостей і здібностей у навчальній діяльності. Від цих уявлень залежить більша або менша впевненість учня в своїх силах, усвідомлення отриманого результату як успіху чи неуспіху, відношення до зроблених помилок, вибір для вирішення завдання в залежності від

ступеня його складності і ряд інших моментів навчальної діяльності. Тому необхідність у формуванні у молодших школярів контролю і самооцінки не викликає ніяких сумнівів. Необхідно довести до свідомості молодшого школяра те, що повторюючи урок самому собі, товаришам, батькам, можна переконатися, вивчив ти його чи ні, тобто показати контролюючу функцію повторення. Необхідно привчати дитину весь час, і в процесі роботи, і по її закінченню, порівнювати свою роботу за якимось зразком. Як зразок для порівняння може виступати не тільки те, що демонстрував вчитель в класі, але і відповіді кращих учнів. Чим раніше зрозуміє молодший школяр необхідність постійного самоконтролю, тим краще. Дуже велику помилку роблять ті батьки, які беруть функцію контролю на себе і прагнуть якомога довше утримати її за собою.

На перших порах подібна допомога буває потрібна маленькому школяреві, але надаючи її, дорослі повинні весь час пам'ятати, що головна мета полягає в тому, щоб всього цього поступово навчити саму дитину, а не підміняти її якомога довше, до чого часто прагнуть батьки. У подібній ситуації дитина не відчуває відповідальності за погано виконане завдання [13].

Таким чином, допомогти дитині з перших днів навчання оволодіти контролем, показати, що це таке, як він здійснюється, і поступово привчити її саму контролювати і оцінювати свої дії - ось завдання, яке постає перед дорослими. До свідомості дитини необхідно довести, що саме по собі початкове розуміння ще не забезпечує впевненої відповіді, коли її викликають на уроці. Необхідно звернути особливу увагу на те, щоб у школяра постійно складалися досить міцні, стійкі і об'єктивні критерії оцінки самого себе і своїх знань.

Результати психологічних досліджень свідчать про те, що первісна оцінка дитиною своїх особистісних якостей, вчинків є простим відображенням тієї оцінки, яку дають цій діяльності і цим якостям вихователі, вчителі, батьки. Тому цю стадію в розвитку самооцінки вважають «передсамооцінкою».

А процес формування справжньої самооцінки включає в себе, за даними цих досліджень, два етапи:

- 1) самооцінка піддається зовнішнім діям;
- 2) в сферу самооцінки включається його внутрішній стан, особистісні якості [4].

Результати досліджень показують, що засвоєння учнями вимог, які повинні задовольняти їх навчальну діяльність, здійснюються опосередковано, через оцінку результатів цієї діяльності вчителем.

Психологічні дослідження і спостереження свідчать про те, що на процес формування самооцінки учня вирішальний вплив справляє оцінка їх навчальної діяльності та поведінка вчителів.

В багатьох роботах [1; 3; 5; 6; 12] підкреслюється, що оцінка знань учнів вчителем сприяє їх розвитку, має навчальний та виховний характер. Спеціально проведені спостереження показують, що серед багатьох причин «тупотіння на місці» чималу роль відіграє невідома вчителю оціночна діяльність самих учнів.

Результати цих спостережень показують, що школярі ведуть оцінку своїх знань паралельно, але не узгоджено з вчителем.

Частина оцінок переноситься дитиною на саму себе - це оцінки поведінки і якостей особистості. Найбільш інтенсивно розвивається у дитини-першокласника оцінка у виконанні навчальних завдань. Це природно, оскільки їй щодня відносно різних занять доводиться чути оцінки педагогів. При цьому виявляється така закономірність: спершу у дитини формуються критерії оцінки та їх застосування по відношенню до інших, а потім - далеко не в повній формі - по відношенню до себе.

В ході навчально-виховного процесу у школярів поступово зростає критичність та вимогливість до себе. Учні перших класів переважно позитивно оцінюють свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язують тільки з об'єктивними обставинами. Натомість другокласники і особливо третьокласники відносяться до себе вже більш критично, роблячи предметом оцінки не тільки гарні, але й погані вчинки, не тільки успіхи, але й невдачі в навчанні.

Поступово зростає і самостійність самооцінок. Якщо самооцінки першокласників майже повністю залежать від оцінок їх поведінки і результатів діяльності учителем чи батьками, то учні других і третіх класів оцінюють досягнення більш самостійно, роблячи, як предметом критичної оцінки і оцінку діяльність самого вчителя (чи завжди він має рацію, чи об'єктивний він).

Протягом шкільного навчання, вже в межах початкових класів, сенс оцінки для дитини істотно змінюється; при цьому він знаходиться в прямому зв'язку з мотивами навчання, з вимогами, які сам школяр до себе пред'являє. Ставлення дитини до оцінки її досягнень все більше і більше пов'язується з потребою мати максимально достовірне уявлення про саму себе [12].

Вплив оцінок вчителя на формування особистості дитини, на її ставлення до себе, до інших і інших до неї важко переоцінити.

Система оцінок, яка в навчально-виховному процесі слугує головним засобом впливу вчителя на учнів, є, таким чином, набагато

більш складним, потужним і тонким знаряддям, ніж це зазвичай передбачається.

Використовуючи ту чи іншу міру впливу, педагог, за твердженням К.Д.Ушинського, повинен уявити собі її психологічну основу, тобто діяти не наосліп, а знати, на що вона розрахована і чого він від неї чекає [1].

Оціночні бали, які виставляє вчитель, повинні безумовно відповідати дійсним знанням дітей. Однак педагогічний досвід показує, що в оцінці знань учнів потрібно мати великий такт. Важливо не тільки, яку оцінку поставив вчитель учневі, але і те, що він при цьому сказав. Дитина повинна знати, чого чекає від неї вчитель наступного разу. Не слід захвалювати гарних учнів, особливо тих дітей, які досягають високих результатів, але без особливих зусиль. Зате потрібно заохочувати в тій чи іншій формі найменше просування в навчанні хоча і слабкої, але працюючої, старанної дитини.

Головне, що повинно визначати ставлення кожного вчителя до кожного учня (незалежно від рівня його знань і індивідуальних психологічних особливостей), - це глибока віра в підростаючу особистість, в її можливості.

Організуючи навчально-виховну роботу вчитель повинен свідомо та цілеспрямовано формувати самооцінку молодших школярів. Аналізуючи літературу з досліджуваної проблеми, був складений список рекомендацій для вчителів, щодо формування самооцінки молодших школярів:

- оцінка повинна слугувати головною метою - стимулювати і спрямовувати навчально-пізнавальну діяльність школяра. Вчитель повинен давати змістовну оцінку роботі учня. Досконалим процес навчально-пізнавальної діяльності буде тільки тоді, коли оцінка не завершує його, а супроводжує на всіх ступенях;

- в навчальній діяльності необхідно порівнювати дітей, які володіють приблизно однаковими здібностями, але досягають в навчальній діяльності різних результатів через різне ставлення до навчання;

- необхідно використовувати взаємне рецензування, при цьому відзначати достоїнства і недоліки, висловлюючи думки про оцінку. Після рецензування робота повертається автору і учні самостійно аналізують свою роботу;

- необхідно включати ситуації (які концентрують самооцінку дитини), що ставлять перед нею завдання усвідомлення особливості своєї роботи, її сильних і слабких сторін і сприяють спрямованості дитини на власні способи дії;

- потрібно вводити зошити «Моє навчання», в яких учні за спеціальною схемою роблять записи, аналізуючи і оцінюючи свою роботу під час уроку, визначаючи міру засвоєння матеріалу, ступінь його складності, виділяючи найбільш важкі моменти роботи;

- потрібно пропонувати дітям самостійно оцінювати класні і домашні завдання до того як віддати на перевірку вчителю, після того як роботи перевірів і оцінив вчитель, необхідно обговорювати випадки розбіжності оцінок. З'ясувати підстави на яких будують самооцінку діти і показники за якими оцінює вчитель;

- необхідно використовувати схвалення в роботі з дітьми, що мають знижену самооцінку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, у висновку необхідно зазначити, що у молодших школярів виявляються всі види самооцінок: адекватна стійка, завищена стійка, нестійка в сторону неадекватного завищення або зниження. Самооцінка молодшого школяра динамічна і в той же час має тенденцію до стійкості, переходить в подальшому у внутрішню позицію особистості, стає мотивом поведінки. Стійка занижена самооцінка виявляється вкрай рідко.

А вплив успішності молодших школярів на їхню самооцінку є безсумнівним. Діти, які відчувають значні труднощі в засвоєнні програмного матеріалу, отримують найчастіше низькі оцінки. Низька успішність молодшого школяра, з'являється на якомусь етапі навчання, коли виявляється певна розбіжність між тим, що від нього вимагають, і тим, що він в змозі виконати. На початковому етапі відставання, ця розбіжність недостатньо усвідомлюється, а головне, не приймається молодшим школярем: більшість неуспішних дітей 1-х та 2-х класів переоцінюють результати своєї навчальної діяльності. До 4-го класу вже з'являється значний контингент відстаючих дітей зі зниженою самооцінкою. Та дитина, яка часто зазнає невдачі, очікує і далі невдачу, і навпаки, успіх у попередній навчальній діяльності, налаштовує дитину на очікування успіху в подальшому. Переважання в навчальній діяльності у дітей з низькою успішністю, неуспіху над успіхом, постійно підкріплюється низькими оцінками їх роботи вчителем, що в свою чергу веде до збільшення в них невпевненості в собі і формування почуття меншовартості.

Література

1. Божович Л. И. Избранные психологические труды. *Проблемы формирования личности*. Москва : Международная пед. Академия, 2003. 212 с.
2. Борякова Н. Ю. Педагогические системы обучения и воспитания детей. Москва : Астрель, 2008. 222 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 436 с.
4. Дядюкіна С. В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 1 (13). С. 37-45.
5. Захарова А. В. Психология формирования самооценки. 2-е изд. Минск : Народна освіта, 2003. 185 с.
6. Зверева О. Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание детей. Москва : Сфера, 2009. 256 с.
7. Касицина Н. Тактики педагогики поддержки. *Эффективные способы взаимодействия учителя и ученика*. Москва : Агенство образовательного сотрудничества, 2010. 176 с.
8. Коновальчук І. І. Психолого-педагогічне проектування становлення самооцінки дитини в умовах навчально-виховного комплексу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. № 13. С. 93-96.
9. Леонтьев А. Н. Формирование самооценки школьника. Москва : Просвещение, 1986. 348 с.
10. Прохорова О. Г. Семейведение: теория и практика : учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 379 с.
11. Сергеева О. В. Становлення дій самоконтролю і самооцінки у молодших школярів. *Початкова школа плюс До і Після*. 2006. №6. С. 12-15.
12. Феннел М. Как повысить самооценку. Москва : АСТ, 2005. 287 с.
13. Целуйко В. М. Вы и ваши дети. Психология семи. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 448 с.
14. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. Москва : Апрель-Пресс, 2000. 512 с.

References

1. Bozhovych L. Y. Yzbrannyye psykholohyeheskye trudy. Problemy formirovaniya lychnosty. Moskva : Mezhdunarodnaia ped. Akademyia, 2003. 212 s.
2. Boriakova N. Yu. Pedahohyeheskye systemy obucheniya y vospytaniya detei. Moskva : Astrel, 2008. 222 s.
3. Vyhotskyi L. S. Pedahohyeheskaia psykholohiya. Moskva : Pedahohyka, 1991. 436 s.
4. Diadiukina Ye. V. Samoosinka yak mizhdystyplinarne poniattia. Naukovyi visnyk Donbasu. 2011. № 1 (13). S. 37-45.
5. Zakharova A. V. Psykholohiya formirovaniya samoosenyky. 2-e yzd. Mynsk : Narodna osvyyta, 2003. 185 s.
6. Zvereva O. L. Semeinaia pedahohyka y domashnee vospytanye detei. Moskva : Sfera, 2009. 256 s.
7. Kasytsyna N. Takyky pedahohyky podderzhky. Effektyvnyye sposoby vzaymodeistyviya uchytelia y uchenyka. Moskva : Ahenstvo obrazovatelnoho sotrudnychestva, 2010. 176 s.
8. Konovalchuk I. I. Psykholoho-pedahohichne proektuvannya stanovlenniia samoosinky dytyny v umovakh navchalno-vykhovnoho kompleksu. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universyitetu imeni Ivana Franka. 2003. № 13. S. 93-96.

9. Leontev A. N. Formirovaniye samootsenky shkolnyka. Moskva : Prosveshchenye, 1986. 348 s.
10. Prokhorova O. H. Semevedeniye: teoriya y praktyka : uchebnyk dlia akademycheskoho bakalavryata. 2-e yzd., pererab. y dop. Moskva : Yzdatelstvo Yurait, 2019. 379 s.
11. Serhieieva O. V. Stanovlennia dii samokontroliu i samootsinky u molodshykh shkoliariv. Pochatkova shkola plius Do i Pislia. 2006. №6. S. 12-15.
12. Fennel M. Kak povysyt samootsenku. Moskva : AST, 2005. 287 s.
13. Tseluiko V. M. Vy y vashy dety. Psykholohiya semy. Rostov-na-Donu : Fenyks, 2004. 448 s.
14. Shneider L. B. Psykholohiya semeinnykh otnoshenyi. Kurs lektsyi. Moskva : Aprel-Press, 2000. 512 s.